

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΤΟΠΩΝ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΗΜΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΤΗΣ

Διονύσιος Ρουμπιέν
Δρ Αρχιτέκτων ΕΜΠ

Μοναδικό στη δημιουργία και την οικιστική εξέλιξη της νέας ελληνικής πρωτεύουσας κατά τον 19ο αιώνα, σε σχέση με την αντίστοιχη οικοδομική δραστηριότητα στις υπόλοιπες πρωτεύουσες του κλασικισμού, είναι το γεγονός ότι, τουλάχιστον για την οικοδόμηση των επίσημων κτηρίων, ελήφθη σοβαρά υπόψη το αρχαιολογικό και ιστορικό περιβάλλον της, το οποίο θεωρήθηκε από Έλληνες και ξένους ως ο πλέον καθοριστικός παράγοντας.

Μια ιδιαιτερότητα της Αθήνας, η οποία διαφοροποιεί σημαντικά το πλαίσιο της οικιστικής της εξέλιξης από αυτό των άλλων ευρωπαϊκών πρωτεύουσών, είναι η ύπαρξη των κλασικών αρχαιοτήτων, η ύψιστη καλλιτεχνική αξία των οποίων διαφοροποιεί την Αθήνα ακόμη και από τη Ρώμη. Η τελευταία είχε καταστεί, από την εποχή του Διαφωτισμού, παγκόσμιο κέντρο μελέτης του αρχαίου πολιτισμού, προσελκύνοντας πλήθη καλλιτεχνών και περιηγητών. Παρόλο που οι αρχαιότητες της Αθήνας υστερούν από αυτές της Ρώμης, τόσο σε αριθμό όσο και σε βαθμό διατήρησης, υπερέχουν, κατά γενική ομολογία, ποιοτικά, καθώς αντιπροσωπεύουν την κορυφαία στιγμή του αρχαίου πολιτισμού, ενώ οι ρωμαϊκές είναι έργα μιας εποχής που είχε απομακρυνθεί κατά πολύ από το κλασικό μέτρο.

Αυτή η διαφορά είχε γίνει ήδη αντιληπτή κατά τον 19^ο αιώνα και οδήγησε στην πεποίθηση ότι οποιαδήποτε οικοδομική δραστηριότητα στη νεότερη Αθήνα όφειλε να λάβει σοβαρά υπόψη αυτές τις αρχαιότητες. Όπως ήταν επόμενο, το επίκεντρο του ενδιαφέροντος εντοπίστηκε στην Ακρόπολη, λόγω της ποιοτικής υπεροχής των μνημείων της, αλλά και γιατί πολλοί από τους γνωστούς σήμερα αρχαιολογικούς χώρους δεν είχαν ακόμη έρθει στο φως.

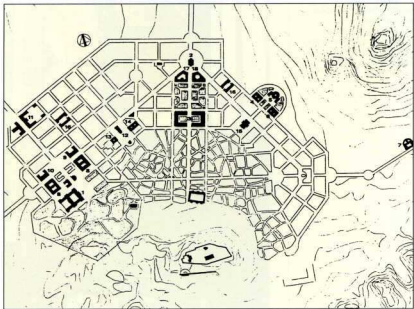
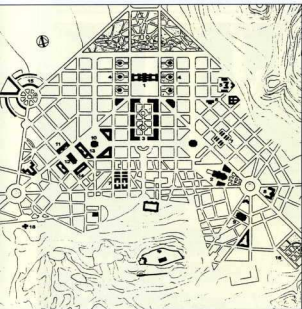
Ο ρόλος των αρχαιοτήτων στην πολεοδομική μορφή της πόλης είναι φανερός σε όλα τα αντίστοιχα σχέδια. Στο σχέδιο Schinkel, η Ακρόπολη δεν αποτελεί απλό σημείο αναφοράς, αλλά χρησιμεύει ως υπόβαθρο για το κυριότερο οικοδομήμα της πόλης, τα Ανάκτορα. Η αντιμετώπιση, όμως, των αρχαίων μνημείων σε αυτό

1. Το σχέδιο Κλέανθη - Schaubert, κλ. 1:20.000
(ανασχέδιαση Δ. Ρουμπιέν).

1. Ανάκτορα 2. Μητρόπολη
3. Κεντρική Αγορά
4. Υπουργεία 5. Φρουρά
6. Νομισματοκοπείο
7. Αγορά 8. Ακαδημία
9. Βιβλιοθήκη
10. Χρηματιστήριο
11. Βουλή 12. Ναός
13. Ταχυδρομείο
14. Αρχηγείο
15. Ελαιατριείο
16. Βοτανικός Κήπος
17. Μέγαρο Εκθέσεων
18. Αστεροσκοπείο

2. Το σχέδιο Klenze, κλ. 1:20.000
(ανασχέδιαση Δ. Ρουμπιέν).

1. Ανάκτορα 2. Μητρόπολη
3. Κεντρική Αγορά
4. Ακαδημία 5. Βιβλιοθήκη
6. Πανεπιστήμιο 7. Μέγαρο Εκθέσεων 8. Υπουργεία
9. Γενουσία 10. Βουλή
11. Στρατάγείο 12. Ναός
13. Ταχυδρομείο 14. Φυλακή και Αστυνομία 15. Θέατρο
16. Αγορές 17. Επισκοπή
18. Σχολεία

το σχέδιο είναι εκ διαμέτρου αντίθετη με αυτή των άλλων σχεδίων. Παρά τη μεγάλη γνώση και εκτίμηση του Schinkel για την κλασική αρχαιότητα, η πρότασή του μεταφραζόταν στην οικοδόμηση ενός τεράστιου συγκροτήματος που, παρά τις περι τού αντίθετου διαβεβαιώσεις του, θα επισκίαζε και ουσιαστικά θα κατέστρεφε τα αρχαία μνημεία.

Τα υπόλοιπα σχέδια εκφράζουν την αντίθετη στάση, αν και με διαφορετικό τρόπο κάθε φορά. Έτσι, στο σχέδιο Κλεάνθη/Schaubert (εικ. 1), η χάραξη της νέας πόλης σεβεται πλήρως τις αρχαιότητες, αφού, σύμφωνα με αυτό, θυσιάζεται το μεγαλύτερο μέρος του προεπαναστατικού οικισμού με σκοπό τη διενέργεια ανασκαφών, το δε οδικό δίκτυο χαράσσεται φανερά με βάση τις αρχαιότητες και τις αρχαίες τοποθεσίες. Είναι μάλιστα αξιοπρόσεκτο ότι, εκτός από τα Ανάκτορα, κανένα άλλο δημόσιο κτήριο δεν βρίσκεται στις οπτικές φυγές του πολεοδομικού σχεδίου, όπως συμβαίνει σε άλλες πρωτεύουσες. Εδώ τα σημεία αναφοράς είναι οι αρχαιότητες, που παίζουν το ρόλο που έχουν άλλοι τα δημόσια κτήρια¹. Τα τελευταία αποστασιοποιούνται εντελώς από τα αρχαία μνημεία, αν και τα υπερβαίνουν σημαντικά σε κλίμακα. Το σεβασμό προς τις αρχαιότητες επιβεβαιώνει και η πλήρης απουσία μνημειωδών κατασκευών, όπως θριαμβικών τόξων κ.λπ.

Ο Klenze φαίνεται ότι έλαβε ακόμη περισσότερο υπόψη του τις αρχαιότητες, μειώνοντας όλα τα μεγέθη της πόλης, έτσι ώστε να υπερισχύουν τα αρχαία μνημεία. Η σύνδεση του σχεδίου του (εικ. 2) με τις αρχαιότητες είναι προφανής στην τοποθέτηση των Ανακτόρων και των υπουργείων στο λόφο του Αγίου Αθανασίου, στην περιοχή του Κεραμεικού, σε άμεση οπτική σχέση με την Ακρόπολη, την Πνύκα και τον Άρειο Πάγο,

ενώ το Θησείο περικλείεται από το Βασιλικό Κήπο. Αυτή η χωροθέτηση μπορεί να ερμηνευθεί ως επιθυμία να αποτελέσουν τα Ανάκτορα ένα συνδεδεμένο κρίκο μεταξύ της αρχαίας και της νέας πόλης.

Αυτό, όμως, που απουσιάζει εντελώς από το σχέδιο Klenze είναι η σύνδεσή του με τις τότε ορατές αρχαιότητες. Πολλές από αυτές, όπως το μνημείο του Λυσικράτους, το Ωρολόγιο του Κυρρήστου, η Βιβλιοθήκη του Αδριανού και το Θησείο, θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως σημεία αναφοράς στη χάραξη της νέας πόλης. Όμως, όχι μόνο δεν γίνεται αυτό, αλλά για τα σημαντικά μνημεία της ανατολικής πλευράς της πόλης, το Ολυμπείο και το Στάδιο, δεν προβλέπεται καμία σύνδεση.

Το δημόσιο κτήριο που σχετιζόταν στενότερα με τις αρχαιότητες ήταν, φυσικά, το Μουσείο της Ακρόπολης. Αντίθετα με τη γενική αντίδραση στην πρόταση του Schinkel για την οικοδόμηση των Ανακτόρων πάνω στην Ακρόπολη, για το μουσείο που θα περιεχε τις αρχαιότητες του Ιερού Βράχου δεν υπήρχε αντίρρηση ότι θα έπρεπε να κτιστεί εκεί, ώστε να παραμείνουν τα ευρήματα στον φυσικό του χώρο. Τη θέση αυτή εκφράζει ο Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων Κ. Σ. Πιττάκης απευθυνόμενος στο Υπουργείο Παιδείας². Βέβαια, το συγκεκριμένο κτήριο, εξαιτίας ακριβώς των εντελώς πρακτικών λόγων που αποφάσισαν τη χωροθέτησή του, δεν αποτέλεσε ποτέ σημείο πολεοδομικής αναφοράς. Ακριβώς, όμως, λόγω της σπουδαιότητας του χώρου, δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στη χωροθέτησή, ώστε να μη γίνουν οι αρχαιότητες. Έτσι, επιλέχθηκε το χαμηλότερο σημείο, στη νοτιοανατολική γωνία του πλατωδισμού της Ακρόπολης³. Πρόκειται, ίσως, για το μοναδικό δημόσιο κτήριο που έγινε εκουσίως ταπεινό, χάρην των αρχαίων μνημείων.

3-5. Τα κτήρια της Αθηναϊκής Τριλογίας (Πανεπιστήμιο [εικ. 3], Ακαδημία [εικ. 4], Εθνική Βιβλιοθήκη [εικ. 5]) κτιστήκαν στη θέση που νόμιζαν τότε ότι βρισκόταν το αρχαίο Λύκειο, σε γειτνίαση με το Στάδιο και τον Ιλισό, και προσανατολισμένα προς τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς και ιστορικούς τόπους της Αθήνας.

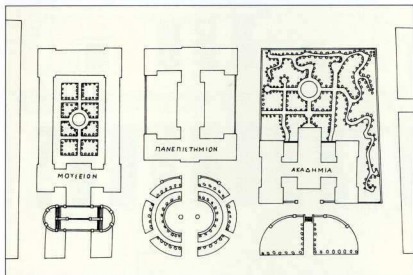

Πέρα, όμως, από αυτή την ειδική περίπτωση, η γενική τάση συνίστατο στην αποφυγή της οικοδόμησής των δημόσιων κτηρίων σε άμεση γειτνίαση με τις αρχαιότητες, γιατί κάτι τέτοιο, εκτός των άλλων, θα δυσχέραινε τις ανασκαφές. Έτσι, ο υπουργός Δικαιοσύνης αναφέρει το 1834 στην Αντιβασιλεία ότι στην Αθήνα υπάρχουν τρία κτήρια κυβερνητικής ιδιοκτησίας, κατάλληλα για δικαστήρια. Αυτά, όμως, βρίσκονται στην περιοχή όπου προβλέπεται η διενέργεια ανασκαφών και όπου οποιαδήποτε κατασκευή, ακόμη και επισκευή, απαγορεύονται αυστηρά στους ιδιώτες. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν θα επισκευάσουν αυτά τα κτήρια, τη στιγμή που για τους ιδιώτες ισχύουν οι παραπάνω απαγορεύσεις⁴. Το επόμενο έτος ο προσωρινός υπουργός Δικαιοσύνης γράφει προς την Αντιβασιλεία ότι η εκκλησία της Παναγίας του Κανδύλη, που παραχωρήθηκε για να επισκευαστεί με σκοπό τη στέγαση του Αρείου Πάγου, δεν είναι κατάλληλη, γιατί βρίσκεται κοντά στο μνημείο του Λυσικράτους, όπου αναμενόνταν, σε περίπτωση ανασκαφών, η ανεύρεση αρχαιοτήτων⁵. Δεν έλειψαν, όμως, και οι περιπτώσεις όπου τα δημόσια κτήρια οικοδομήθηκαν όχι απλώς κοντά στις αρχαιότητες, αλλά μερικές φορές και πάνω τους, με τις αναμενόμενες δυσμενείς συνέπειες. Έχουμε την πληροφορία ότι το Στρατιωτικό Νοσοκομείο κτίστηκε στη θέση του Ωδείου του Περικλή, όπως πίστευαν τότε –ενώ στην πραγματικότητα το Ωδείο ήταν βορειότερα– και μάλιστα ότι στα υπόγεια του υπήρχε ψηφιδωτό⁶.

Πέραν των μνημείων, υπήρχαν και απλές θέσεις των οποίων η ιερότητα προσέλκυσε το ενδιαφέρον. Έτσι, ο von Quast πρότεινε τη συγκέντρωση των επίσημων κτηρίων σε ένα χώρο ανάμεσα στους λόφους της Αθήνας και, πιο συ-

γκεκριμένα, στους πρόποδες της Ακρόπολης⁷. Πρότεινε, μάλιστα, και τη δημιουργία εναερίου δρόμου, που θα συνέδεε τη Μητρόπολη πάνω στον Αρειο Πάγο με τα Προπύλαια της Ακρόπολης, δηλαδή τη θρησκευτική με την πολιτική εξουσία. Η χωροθέτηση της Μητρόπολης πάνω στον Αρειο Πάγο δεν ήταν καθόλου τυχαία, αφού εκεί κήρυξε ο Απόστολος Παύλος. Όσο για τα πνευματικά ιδρύματα, τα φανταζόταν στην όχθη του Ιλισού, αναφέροντας, μάλιστα, και την πηγή Καλλιρρόη. Αν, βέβαια, μπορούσε να δει σε τι κατάσταση βρίσκονταν ο ποταμός και η πηγή στην εποχή του, οι ψευδαισθήσεις του θα διαλύονταν.

Την επιμονή στη χωροθέτηση των μνημειακών κτηρίων της Αθήνας σε χώρους μεγάλης αρχαιολογικής και ιστορικής σημασίας εκφρά-

6. Η πρόταση για τη μετέπειτα Αθηναϊκή Τριλογία με προμετρηση 15.11.1862, που περιλαμβάνει Μουσείο αντί Βιβλιοθήκης. Σύμφωνα με αυτή, το κτήριο θα ήταν πολύ μεγαλύτερο από ό,τι έγινε και στο πίσω μέρος, όπου σήμερα υπάρχει κήπος, προβλέπεται μόνο μία κλασική ουλή (πρωτότυπο στα ΓΑΚ, Σχέδιο Πόλεως, φ. 13, ανασχεδίαση Δ. Ρουμπιέν).

7. Κανένας άλλος μονάρχης στον κόσμο δεν είχε το προνόμιο να αντικρίζει τη θέα που προσέφερε ο δικός εώσπης των Ανακτόρων.

ζει και η πρόταση του Klenze για την ανέγερση του Παντεχνειού – δηλαδή του Μουσείου – στον προαναφερθέντα λόφο του Αγίου Αθανασίου, κοντά στο Θησείο⁸. Η ίδια θέση είχε προκριθεί αρχικά από τον Όθωνα και την Κυβέρνηση το 1857 για την οικοδόμηση της Ακαδημίας. Οι απόψεις, όμως, δίσταντο. Ορισμένοι υποστήριζαν πως η θέση ήταν «επιφανής» και «ασφαλεστάτη»⁹. Άλλοι, όμως, θεωρούσαν ως μεγάλο αμάρτημα την οικοδόμηση της νέας Αθήνας επί των ερειπίων της αρχαίας. Εξάλλου, η γειτνίαση με τα κλασικά μνημεία θα μείωνε την αρχιτεκτονική αξία του κτηρίου¹⁰. Εντούτοις, ο ίδιος γάρος προτάθηκε πολύ αργότερα για την οικοδόμηση του Αρχαιολογικού Μουσείου. Επίσης, η Αμαλία ήθελε αρχικά να φτάσει ο Βασιλικός Κήπος μέχρι το Θησείο, αλλά υπαναχώρησε, λόγω των αντιδράσεων που προκλήθηκαν εξαιτίας της ύπαρξης αρχαιοτήτων¹¹.

Το ίδιο ζήτημα τέθηκε και με το Αστροσκοπείο, που κτίστηκε στο λόφο των Νυμφών παρά τις έντονες αντιρρήσεις της Ακαδημίας του Μονάχου¹². Όπως ανέφερε ο Γ. Βούρης στο λόγο που εκφώνησε κατά τη θεμελίωση του Αστροσκοπείου, το νέο κτήριο κτιζόταν κοντά στην Πνύκα, όπου είχε το «ηλιοτρόπιόν» του ο περίφημος αρχαίος αστρονόμος Μέτων¹³. Αυτή και

μόνο η αναφορά μάς δίνει μια ιδέα για τη συγκίνηση που θα προκαλούσαν τέτοιο συσχετισμό και, κυρίως, η περηφάνια ότι καμία άλλη πόλη στον κόσμο δεν μπορούσε να καυχηθεί γι' αυτό το προνόμιο. Μόνο έτσι μπορεί να γίνει κατανοητή η απαράδεκτη για εμάς επιμονή να οικοδομηθούν τα νέα μνημεία δίπλα στα αρχαία.

Φαίνεται ότι ο ιδεολογικός-συμβολικός παράγοντας ήταν ο μόνος ικανός να υπερηφηνήσει τις αντικειμενικές δυσκολίες για την υλοποίηση των σχεδίων χωροθέτησης των δημόσιων κτηρίων. Αυτό ισχύει τουλάχιστον για τα κτήρια της Αθηναϊκής Τριλογίας (εικ. 3-5), τα μόνα που κτίστηκαν στη θέση που προβλεπόταν από όλα τα πολεοδομικά σχέδια – μάλιστα, για την εξασφάλιση της ολοκλήρωσης του συνόλου, επιβλήθηκαν ειδικοί όροι δόμησης γύρω του¹⁴. Αυτή η θέση δεν ήταν καθόλου τυχαία, αφού βρισκόταν –όπως νόμιζαν τότε– κοντά στο αρχαίο Λύκειο, σε γειτνίαση με το Στάδιο και τον Ιλισό, αποτελώντας άμεση αναφορά στην ιστορική συνέχεια μεταξύ του αρχαίου και του νέου ελληνικού πολιτισμού. Μάλιστα, ο Klenze έθεσε όρια σε ενδεχόμενες αλλαγές στο σχέδιό του, αποτρέποντας από τη μετακίνηση των πνευματικών ιδρυμάτων στο ανατολικό τμήμα της πόλης¹⁵.

Κατά τρόπο ανάλογο με τις αρχαιότητες, σε καμία ίσως άλλη πόλη του κόσμου δεν τέθηκε τόσο σοβαρό το ζήτημα της θέας και του προσανατολισμού, όσο στην Αθήνα. Για τους κλασικιστές του 19ου αιώνα, Έλληνες και ξένους, η Αθήνα ήταν η πιο ευνοημένη πόλη από αυτή την άποψη, έχοντας ένα φυσικό περιβάλλον σπάνιας ομορφιάς και ταυτόχρονα φορτισμένο με ιστορικές και μυθολογικές μνήμες μοναδικές στον κόσμο¹⁶.

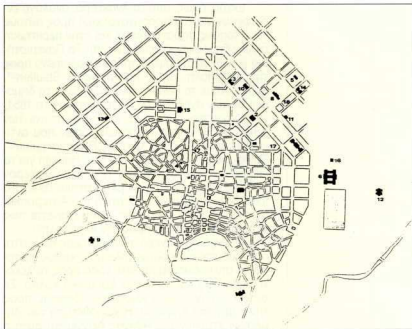
Η μεγάλη ποικιλία του αθηναϊκού περιβάλλοντος, με το πλήθος των λόφων, έκανε το τοπίο εξαιρετικά ευαίσθητο στις ανθρώπινες επεμβάσεις. Όπως είχε διαπιστωθεί, οι λόφοι έπαιζαν το ρόλο βάθρων ή πλαισίων για τα μνημεία. Το μικρό μέγεθος θα τα εξαφανίζε, ενώ το μεγάλο μέγεθος θα συνέθλιβε τα στοιχεία του τοπίου¹⁷. Αυτή την ευαισθησία είχαν αντιληφθεί και οι απλοί πολίτες, όπως μας δείχνει η διαμαρτυρία κάποιων από ατόμους στο Υπουργείο Εσωτερικών, με την οποία ζητούν να ακυρωθεί η ανέγερση στρατώνων ιππικού στην πλατεία του Άρεως¹⁸.

Όπως είναι φυσικό, μετά τη διαπίστωση αυτή της μοναδικότητας του αθηναϊκού τοπίου, οι δημιουργοί της νέας πρωτεύουσας θέλησαν να το αξιοποιήσουν και να εξαρτηθούν τη θέση των μνημειακών κτηρίων από αυτό. Έτσι, ο Καυταντζόγλου αναφέρειτα συνεχώς στα πλεονεκτήματα του τοπίου της Αθήνας. Όπως υποστηρίζει, οι προτάσεις του για το σχεδιασμό της νέας πρωτεύουσας αποσκοπούν, μεταξύ άλλων, στην εξασφάλιση καλύτερης θέας¹⁹. Πιστεύει ότι η νέα πόλη θα έπρεπε να κτιστεί δυτικά της Πνύκας, ώστε να έχει τη βέλτιστη οπτική σχέση με τις αρχαιότητες και τους ιστορικούς τόπους²⁰.

Από την αρχή έγινε φανερή η προσπάθεια συσχετισμού των δημόσιων κτηρίων της Αθήνας με το ιστορικό τοπίο, με πρώτη, βεβαία, τη βασιλική κατοικία. Ο von Quast, ανάμεσα στους λόγους για τους οποίους επιδοκίμαζε την τοποθέτηση των Ανακτόρων στην Ακρόπολη από τον

Schinkel, αναφέρει και τη θέα, τονίζοντας ότι ο βασιλιάς θα βλέπει τη νέα Αθήνα μέσα από τους χρυσιζόντες μαρμάρινους κίονες του Παρθενώνα²¹. Επίσης, ο Stauffert παρατηρεί, γράφοντας για τη θέση των Ανακτόρων στο σχέδιο Κλεάνθη/Schaubert, ότι από εκεί θα είχε κανείς την ωραιότερη θέα προς την Ακρόπολη, τον Αρειο Πάγο, το λόφο των Νυμφών και την Πνύκα, τη νέα πόλη και τον Πειραιά και πίσω του την Αίγινα και τη Σαλαμίνα, καθώς και τον Ελαιώνα, την Πάρνηθα, τον Λυκαβηττό και τον Υμηττό²². Παρόμοιες είναι και οι παρατηρήσεις του Ross για την ίδια θέση²³, ενώ ο Klenze γράφει για τη θέση που ο ίδιος είχε προτείνει για τα Ανάκτορα ότι καμία ευρωπαϊκή πρωτεύουσα δεν παρουσίαζε παρόμοια πλεονεκτήματα γι' αυτό το σκοπό. Από τη θέση αυτή μπορούσε να βλέπει κανείς όχι μόνο την πόλη με τα σημαντικότερα αρχαία ερείπια από την καλύτερη πλευρά τους, αλλά και προς τη θάλασσα και τον Πειραιά, τον Ελαιώνα, τα αττικά βουνά και τους λόφους²⁴. Αντίθετα, όσον αφορά στη θέση που πρότειναν οι Κλεάνθης και Schaubert, θεωρεί ότι η θέα είναι πολύ μειονεκτική^{25v}, όπως και η θέα από τη νότια πλαγιά του Λυκαβηττού²⁶. Εξάλλου, γνωρίζουμε ότι η θέα έπαιξε ρόλο και στην επιλογή της θέσης της Μπουμπουνιάτρας, όπου τελικά κτίστηκε τα Ανάκτορα (εκ. 7)²⁷. Όπως έχει παρατηρηθεί επανειλημμένα, η θέση που επιλέχθηκε (εκ. 8) έχει την καλύτερη δυνατή θέα προς όλους τους ιστορικούς τόπους του λεκανοπεδίου, από την Ακρόπολη μέχρι τη Σαλαμίνα και την Αίγινα²⁸. Όσο για τη θέση που είχε προτείνει ο Lange για τα Ανάκτορα, αυτή δεν είναι ακριβώς γνωστή, αλλά από τα σχέδια φαίνεται ότι τα τοποθετούσε στους πρόποδες του Λυκαβηττού²⁹. Αυτό σημαίνει ότι θα είχαν περίπου την ίδια θέα με αυτήν της πρότασης του κτηρίου που τελικά υλοποιήθηκε.

Όπως ήταν φυσικό, το βασιλικό ζεύγος φρόντισε να διασφαλίσει αυτή την εξαιρετική

θέα, που κανένας άλλος μονάρχης στον κόσμο δεν είχε το προνόμιο να αντικρίζει. Αυτό πληροφορούμαστε από ένα έγγραφο απευθυνόμενο προς τη βασίλισσα, σύμφωνα με το οποίο «το ύψος του κατασκευασθησμένου υπογείου καταστηματος άνω του εδάφους εφου θέλει ανεγερθή είναι μέτρα 18 40/100. Το ύψος της οίκιας Ανθ. Κορομηλά άνωθεν του αυτού εδάφους είναι 17 50/100. Το ύψος της οικίας Αναγύρου άνωθεν του αυτού εδάφους είναι 18 70/100. Το ύψος του πατώματος του μεγάλου εδάφους των ανακτόρων άνωθεν του αυτού εδάφους είναι μέτρα 23 90/100 ώστε το πάτωμα του ειρημένου εδάφους του θέλει υπερτερεί την στέγη του υπογείου καταστηματος κατά 5 50/100»³⁰.

8. Τα δημόσια κτήρια στην Αθήνα του Οθωνα, κλ. 1.20.000 (σχ. Δ. Ρουμίν).

1. Στρατιωτικό Νοσοκομείο (1834-1838)
2. Νομισματοκοπείο (1835)
3. Βασιλικό Τυπογραφείο (1835)
4. Κακουροδοκείο (1835-1838)
5. Πολιτικό Νοσοκομείο (1836-1842)
6. Ανάκτορα (1836-1842)
7. Α' Δημοτικό Σχολείο (Σχολή Καραμάνου) (1839-1841)
8. Πανεπιστήμιο (1839-1864)
9. Ασπεροσκοπείο (1842-1846)
10. Αρσενείο (1846-1852)
11. Ορθόδοξο Γενικό Νοσοκομείο (1847-1854)
12. Αμαλίο Οφθαλμοσκοπείο (1855-1857)
13. Οφθαλμοσκοπείο Χατζηκώστα (αρχικό κτήριο) (1856)
14. Λύκειο Παπαδοπούλου (1856-1857)
15. Βαρβόκειο (1857-1859)
16. Στρατιωτική Φαρμακοποιήκη (ολοκλήρωση: 1860)
17. Βουλή (1858-1871)
18. Ακαδημία (1859-1885).

9. Αντίθετο από το σχέδιο του Κρασαντζήλου που υλοποιήθηκε, ο Κλεάνθης είχε σχεδιάσει το Αρσενείο με την κύρια όψη προς τα νοτιοδυτικά.

Εκτός, όμως, από τα Ανάκτορα, ανάλογο ενδιαφέρον για τον προσανατολισμό προς αυτούς τους τόπους παρατηρήθηκε και στην περίπτωση άλλων δημοσίων κτηρίων (εικ. 8). Το Πανεπιστήμιο (εικ. 3) είναι σαφώς προσανατολισμένο προς την Ακρόπολη, όπως παρατηρεί ο Stauffer³¹. Σύμφωνα με το κείμενο που συνοδεύει τη δημοσίευση των σχεδίων του Πανεπιστημίου το 1851, «επιτυχέστεροι ημών είναι (sic) οι φοιτηταί των Αθηνών», λόγω των ιστορικών τόπων που αντικρίζουν από τα Προπύλαια του Πανεπιστημίου³². Επίσης, και η Λιθογραφία του Chr. Hansen για το Οφθαλματρείο φανερώνει το ίδιο ενδιαφέρον για τη σχέση του κτηρίου με το αττικό τοπίο. Το ίδιο ισχύει και για το προοπτικό του Αστροσκοπίου από τον Th. Hansen, όπου φαίνεται πως ελήφθη υπόψη η θέα προς την Ακρόπολη³³.

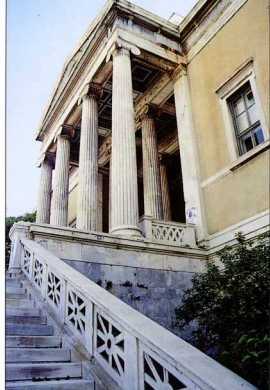
Όπως είναι φανερό, ειδικότερα θεωρείται ο νοτιοδυτικός προσανατολισμός, καθώς προσφέρει την πλουσιότερη θέα, τόσο προς το λεκανοπέδιο όσο και προς τον Σαρωνικό κόλπο. Σε αυτό συντείνει και η κλίση του εδάφους προς την κοίτη του Κηφισού. Η χωροθέτηση των δημοσίων κτηρίων της Αθήνας δείχνει ότι αυτή η θέα επιδιώχθηκε στην πλειονότητα των περιπτώσεων. Αυτό ισχύει και για σχέδια που δεν πραγματοποιήθηκαν, όπως αυτό του Κλεάνθη για το Αρσάκειο. Αντίθετα με το σχέδιο του Καυταντζόγλου που υλοποιήθηκε (εικ. 9), ο Κλεάνθης, ο αρχιτέκτων που κατ' εξοχήν λάμβανε υπόψη του τον προσανατολισμό, είχε σχεδιάσει το Αρσάκειο με την κύρια όψη προς τα νοτιοδυτικά³⁴. Εξάλλου, στην περίπτωση του Οφθαλματρείου προτιμήθηκε ο νοτιοδυτικός προσανατολισμός αντί για τον βορειοδυτικό που είχε προταθεί αρχικά, όπως φανερώνει το προαναφερθέν σχέδιο του Chr. Hansen. Αργότερα, όμως, η ιδεολογική πλευρά του προσανατολισμού θα υποχωρήσει υπέρ της πρακτικής.

Κατά την περίοδο της βασιλείας του Γεωργίου Α' αρχίζουν να εγκαταλείπονται οι προτάσεις για τη χωροθέτηση των δημοσίων κτηρίων σε άμεση σχέση με τους αρχαιολογικούς τόπους, με εξαίρεση το Αρχαιολογικό Μουσείο. Έτσι, για το κτήριο που κατ' εξοχήν έχει σχέση με τα αρχαία μνημεία, αρχικά προτάθηκε ο λόφος του Αγίου Αθανασίου, στην περιοχή του Κεραμεικού, τοποθεσία για την οποία έγινε και σχέδιο από τον Lange³⁵. Στις 24.2.1865 εκδόθηκε και το σχετικό διάταγμα³⁶. Αργότερα, όμως, η ιδέα αυτού του συσχετισμού εγκαταλείφθηκε, λόγω των αντιρρήσεων για το σχέδιο και, κυρίως, για τη συγκεκριμένη θέση³⁷. Τα μέλη της επιτροπής έκριναν ως απαράδεκτη τη συγκεκριμένη θέση και πρότειναν το χώρο απέναντι από τη Ρικάρειο Σχολή ή την περιοχή του Ολυμπίου. Ο Καυταντζόγλου, μέλος της επιτροπής, πίστευε σχετικά με την αρχική πρόταση για το λόφο του Αγίου Αθανασίου ότι «το μουσείον, ανεγερόμενον επί αυτού, θέλει αφαιρέσει τον αρχικόν χαρακτήρα της αρχαίας τοπογραφίας, ως και την αρμονίαν του γραφικού πανοράματος, και μάλιστα ως προς τον χρωματισμόν της σκηνογραφίας της γεράρας Ακροπόλεως μετά των επί αυτής μνημείων». Ο ίδιος λέει ότι, όταν το 1857 είχε προταθεί η ίδια θέση για την Ακαδημία, το καλλιτεχνικό τμήμα του Ινστιτούτου των Παριζίων είχε υποστηρίξει ότι «τα περί την

Ακρόπολιν μέρη και αι τοποθεσίαι έπρεπε να μένωσιν ανέπαφοι και ούτως επειείν ισραί». Έτσι, «προκειμένης εκλογής θέσεως οιοδότησε δημοσίου οικοδομήματος εν Αθήναις, έπρεπε να προσεξάρχη η αρχική ιδέα, διά την οποία υλοποιήσαν αι Αθήναι πρωτεύουσα της Ελλάδος ήγουν κυρίως χάριν των αρχαίων αυτής μνημείων»³⁸. Είναι αξιοσημείωτο ότι προτάθηκε η ίδια θέση που είχε προτείνει ο Klenze αρχικά για τα Ανάκτορα και αργότερα για το Πανθεήριον. Ακολούθησε η επίσης απορριφθείσα πρόταση του Ziller να οικοδομηθεί δίπλα στο Πανεπιστήμιο, εκεί όπου τελικά κτίστηκε η Εθνική Βιβλιοθήκη (εικ. 6). Παλιό αργότερα και ενώ το κτήριο της οδού Πατησίων (εικ. 10-11) έβρισκε προς την ολοκλήρωσή του, έχουμε το μεγαλύτερο σχέδιο του Th. Hansen για ένα μουσείο στα νότια της Ακρόπολης, στο χώρο ανάμεσα στο θέατρο του Διονύσου και το Ωδείο του Ηρώδου του Αττικού. Και αυτό απορρίφθηκε, λόγω του δυσβάστακτου προτύπου ομοιομορφίας του, αλλά και γιατί η επιλογή είχε ήδη γίνει. Άλλες δε προτάσεις αφορούσαν τη μετατροπή σε μουσείο της Βιβλιοθήκης του Αδριανού ή την οικοδόμηση ενός νέου κτηρίου στο λόφο του Αρδίττου, πάνω από το Στάδιο. Τέλος, μεταγενέστερες προτάσεις τοποθετούσαν το μουσείο στο οικοδομικό τετράγωνο μεταξύ των οδών Πανεπιστημίου και Σταδίου, στη θέση των Βασιλικών Στάδων³⁹. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι η ιδέα της οικοδόμησης του Αρχαιολογικού Μουσείου σε άμεση γειτνίαση με τις αρχαιότητες ήταν πάντα ζωντανή, αν και δεν ίσχυαν τα ίδια επιχειρήματα με το Μουσείο της Ακρόπολης, αφού στην περίπτωση του πρώτου τα εκθέματα δεν προερχόνταν από τον άμεσο περίγυρο του.

Επίσης, και επί βασιλείας Γεωργίου Α' έχουμε την περίπτωση δημοσίου κτηρίου που οικοδομήθηκε πάνω σε αρχαία ερείπια, όπως στην προηγούμενη περίοδο το Στρατιωτικό Νοσοκομείο. Πρόκειται για το Ζάμπειο, που κατέλαβε τη θέση των Θερμών των Ιππία, παρά τις διαμαρτυρίες της Αρχαιολογικής Εταιρείας⁴⁰. Οι αντιδράσεις των αρχιτεκτόνων και των αρχαιολόγων δείχνουν ότι τα μνημεία αντιμετωπιζόταν τότε με πιο «επιστημονικό» τρόπο από την προηγούμενη περίοδο. Τώρα πια αναγνωρίζονται όχι μόνο η αξία τους αλλά και οι κίνδυνοι που αυτά διατρέχουν από την ένταξή τους στη σύγχρονη πόλη.

Όσο για τις αρχαιότητες ως πλαίσιο του δομημένου περιβάλλοντος, δεν έχουμε δείγματα του ίδιου ενδιαφέροντος για προσανατολισμό των δημοσίων κτηρίων προς τους αρχαιολογικούς χώρους και τις ιστορικές τοποθεσίες. Στην περίπτωση των Ανακτόρων, το ενδιαφέρον εστιάζεται στη φυσική ομορφιά του τοπίου. Το παρτιθέμενο κείμενο που απευθύνεται από το Υπουργείο Παιδείας προς το Υπουργείο Εσωτερικών είναι διαφωτιστικό: «Επιθυμούμεν να λάβωμεν ακριβείς πληροφορίας περί των δημοσίων τόπων των κάτωθεν των ανακτόρων εκτενωμένων προς το Ολυμπίον, και διάγραμμα αυτών εμφανισόντων εις την έκτασιν. Επειδή δε οι τόποι ούτοι φαινόνται ουχί ακατάλληλοι ένα ανεγερθεί αυτού το Εθνικόν Μουσείον είναι ανάγκη να χωροσταθμηθήσιν οι τόποι ούτοι προς τα ανάκτορα, ίνα γίνη καταφανές ποιόν ύψος δύναται να λάβη οικοδομή ενταύθα εγειρομένη χωρίς να παρεμποδίσθ

την από της άνω ασκαπούς στοάς των ανακτόρων θέν της θαλάσσης»⁴¹. Το ενδιαφέρον για τις αρχαιότερες είναι τώρα περισσότερο επιστημονικό και λιγότερο ιδεαλιστικό. Η εποχή που οι αρχαιότητες αποτελούσαν απλώς το ρομαντικό διακοσμητικό πλαίσιο της σύγχρονης πόλης έχει παρέλθει ανειπιπρετί.

Σημειώσεις

1. Α. Παπαγεωργίου-Venetas, *Hauptstadt - Athen*, München 1994, σ. 45.
2. Γενικά Αρχεία του Κράτους, Οθών. Αρχείο/Υπ.Παιδείας/Λ, φ. 45, 6.3.1853.
3. Για το σημείο αυτό ο Πιττάκης γράφει πως «η θέσις αὐτῆ οὐσα χθαμαλὴ δὲν δύναται να οκιάσθῃ των Παρθενών, διότι η ὀροφή αὐτῆ (ἐάν υποστέθῃ τί θέλει ἔχει ὅπως τεσσάρων μέτρων) θέλει εἶναι εὐστέθος με τῆν χθαμαλότεραν βασιλῆα των Παρθενών» (Γενικά Αρχεία του Κράτους, Οθών. Αρχείο/Υπ.Παιδείας/Λ, φ. 45, 6.3.1853). Την ἴδια ἀπαίτην ἐκφράζει ἡ ο Κιενζε (L. von Klenze, *Archaische Bemerkungen gesammelt auf seiner Reise nach Griechenland*, Berlin 1838, σ. 424).
4. Γενικά Αρχεία του Κράτους, Οθών. Αρχείο /Υπ.Δικαιοσύνης/Κ, φ. 29. Ναυπλίου 19.6.11(7), 1834, γράμμα.
5. Γενικά Αρχεία του Κράτους, Οθών. Αρχείο /Υπ.Δικαιοσύνης/Κ, φ. 29.2.14). 4.1835, γράμμα.
6. Μ. Βρεττό-Παπαδόπουλος, *Αἱ νέα Ἀθήναι - Athènes modernes*, Ἀθήναι 1860, σ. 68-70.
7. Α. F. von Quast, *Mittheilungen über Alt und Neu Athen*, Berlin 1834, σ. 32.
8. O. Hederer, Leo von Klenze. *Persönlichkeit und Werk*, München 1964, σ. 144, αναφέρει ότι οριστική ως θέση του Παντεχερίου η βόρεια πλευρά της Ακρόπολης.
9. Γ. Λάιος, *Σύμψυκός*, Ἀθήναι 1972, σ. 149. Ἰλίου 102/2.2.1857.
10. O.π., σ. 49-151. Φιλολογία 86/12.1.1857.
11. Γ. Καρφορούλος, *Ἡ Ἀθήνα καὶ οἱ Ἀθηναῖοι (1834-1934)*, Ἀθήναι 1978, σ. 27.
12. Κ. Μίηρης, *Αἱ Ἀθήναι*, Ἀθήναι 1966-1967, σ. 131.
13. Γ. Λάιος, ὁ.π., σ. 108.
14. Σ. Μαρκόπουλος, *Πολιτικὴ ἱστορία της Νεωτέρας Ἑλλάδος 1828-1964*, Ἀθήναι 1966, τ. Α', σ. 172.
15. Α. Παπαγεωργίου-Venetas, ὁ.π., σ. 148.
16. L. von Klenze, ὁ.π., σ. 388-389. L. Ross, *Entwuerfungen und Mittheilungen aus Griechenland*, Berlin 1863, σ. 244 ἐπίσης C. Hesse, «Reise-skizzen aus Griechenland», *Program des koeniglichen Gymnasiums zu Wetzlar*, Wetzlar 1874, σ. 23. G. L. von Maurer, *O ελληνικός λαός, ως τας σχέσεις του δημοσίου, εκκλησιαστικού καὶ ἰδιωτικού δικαίου, πρὸ του Ἀπελευθερωτικοῦ αγώνος καὶ μετ' αὐτὸν μέχρι της 31ης Ἰουλίου 1834*, Ἀθήναι 1943-1947, σ. 99 Κ., «Καθολικὸν Πανόραμα τῶν Ἀθηνῶν», *Νέα Πανόραμα*, Ἰαν. 1853.
17. F. Villard, *Impressions de voyage. Lettres sur l'Attique*, Guéret, 1875, σ. 13-14.
18. Παρρησιῶν αὐτὸ «μόνον παρορμήων, ἀλλὰ καὶ καταστρέφω- μεν ὅν ἀνευ ἀπάντη ἔχομεν, ἐνῶ τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη της Ευρώπης μέγιστος δασνάσιον καταβάλλουσιν, ἰνα διὰ της τέχνης ἀναπλή-

10-11. Το Πολυτεχνείο (εκ. 10) και το Αρχαιολογικό Μουσείο (εκ. 11) είναι επίσης προανακοσμημένα προς τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς και ιστορικούς τόπους της Ἀθήνας.

- ρωσίων ὅτι η φύσις τους ἐπέτρεψε, χάριν της ὄντως ἀνθρωπίνης ζωῆς των, τῆν ἀουσίαν» (Γενικά Αρχεία του Κράτους, Σχ. Πόλεως, φ. 15, 10.12.1869).
19. Α. Καυταντζόζγου, «Σχολιογραφία Ἀθηνῶν», *Αἴων* 46/8.3.1839.
 20. Α. Καυταντζόζγου, *Περὶ μεταρρυθμίσεως της πόλεως Ἀθηνῶν*, Ἀθήναι 1858, σ. 11.
 21. Α. F. von Quast, ὁ.π., σ. 32.
 22. F. Stauffert, «Die Anlage von Athen und der jetzige Zustand der Baukunst in Griechenland», *Allgemeine Bauzeitung*, Ephemeriiden, Nr. 1. Wien, Maerz 1844, σ. 2-8, Nr. 2, Wien, April 1844, σ. 17-25.
 23. L. Ross, ὁ.π., σ. 159.
 24. L. von Klenze, ὁ.π., σ. 442-443, 481.
 25. O.π., σ. 436-438.
 26. O.π., σ. 447-448.
 27. Ἀθήναι 31/0.12.2.1836, Ἀθήναι 31/7.7.3.1836.
 28. Γι' αὐτὴν τὴν θέσιν ὁ Ross παρατηρεῖ ὅτι καὶ αὐτὴ «δεν εἶναι κατῆ- (F. Stauffert, ὁ.π., σ. 17-25).
 29. Α. Κόκκου, «Σχέδια ἀθηναϊκῶν κτηρίων. Προτάσεις που δεν ἐναρ- μώστηκαν», *Νεοκλασικὴ πόλις καὶ ἀρχιτεκτονικὴ*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 136.
 30. Γενικά Αρχεία του Κράτους, Οθών. Αρχείο /Υπ. Εσωτερικών, φ. 215.
 31. F. Stauffert, ὁ.π., σ. 17-25.
 32. Π. Στάικας, *Ι. Παρρησιῶν ἐπὶ του νέου σχεδίου της πόλεως Ἀθηνῶν του ἐκπονήθέντος παρὰ της ἐπιτροπῆς ὑπὸ τον κ. Π. Καλλιάνη, II. Μελέτῃ ἐπὶ της ἀρχιτεκτονικῆς του κτηρίου του Πανεπιστημίου*, Ἀθήναι 1925, σ. 27, τὰ ἴδια καὶ F. Villard, ὁ.π., σ. 14.
 33. Δ. Φιλαιδίτης, *Μισανδρός Καυταντζόζγου*, Ἀθήναι 1995, σ. 267.
 34. Υπαρχὴ σχετικὸν σχέδιον [Σ. Γαλιάνη, *ἱστορία της ἐν Ἀθήναις Φιλελευθερικῆς Ἐταιρίας*, Ἀθήναι 1957, τ. Α', κερ. Σ., σ. 4].
 35. Κ. Μίηρης, ὁ.π., σ. 210-211. Α. Κόκκου, *Ἡ μέριμνα για τὴς ἀρχαι- ότητες στην Ἑλλάδα καὶ τὰ πρώτα μουσεῖα*, Ἀθήναι 1977, σ. 224.
 36. Διάταγμα «Περὶ ἀνεγέρσεως Ἐθνικοῦ Αρχαιολογικοῦ Μουσείου», *ΦΕΚ* 17/8.3.1865.
 37. Α. Κόκκου, ὁ.π., σ. 228.
 38. *Ελπίς* 1296/25.3.1865.
 39. *Ελπίς* 1296/30.3.1865.
 40. Α. Βερανζεδάκης, *Τὸ μέλλον των Ἀθηνῶν*, Ἀθήναι 1902, σ. 38-39.
 41. Α. Καυταντζόζγου, *Τὰ Ὀλύμπια ἐν θαλίῳ καὶ τοῖς μεταρρυθμιζόμε- νων Στάσιον*, Ἀθήναι 1880, σ. 8.
 41. Γενικά Αρχεία του Κράτους, Σχ. Πόλεως, φ. 14, 2.10.1864.

The Effect of the Athenian Antiquities and Historical Sites on the Formation of the Official Architecture of the City

D. Roubien

The unique archaeological and historical environment of Athens has been considered by Greek and foreign scholars as the major, decisive factor for the creation and urban development of the Greek capital in the nineteenth century – at least as regards the erection of its official buildings. This effect can further be ascertained, if it is related to the respective architectural activity in the other capitals of Classicism.